

XX. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)

Kolozsvár, 2017

Széphistória: versengő szerelemképzetek és moralitás

Szerző:

Sós Timothy-Valentin

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Bölcsészettudományi Kar

Magyar-angol szak, I. év

Témavezető:

dr. Farmati Anna, egyetemi adjunktus

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalomtudományi Tanszék

drd. Molnár Zsófia

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Irodalomtudományi Tanszék.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. A nők megítélése a középkorban és a korai reneszánszban	4
III. Enyedi György és széphistóriája	7
A szerző	7
A széphistória magyar nyelvterületen	8
IV. Gismunda és Gisquardus története és annak változatai	9
Az alaptörténet	9
Változatok, újítások	10
V. Gismunda jellemzése	14
A királynő intellektusa	14
A nemek felcserélődése.....	16
Könyvkiadói megfontolások	18
VI. Moralitás.....	19
VII. Összegzés	23
Bibliográfia	25

I. Bevezetés

Dolgozatom központi kutatási területe Enyedi György unitárius püspök és prédikátor *Historia elegantissima* című széphistóriája. Az 1574-ben szerzett mű Gismunda és Gisquardus tragikus szerelmi történetét dolgozza fel, amely a XVI. században már Európa-szerte ismert volt egy, a Giovanni Boccaccio *Dekameron*jában szereplő novellának hatására. Enyedi azonban nem a történet eredetinek tekinthető szövegét, hanem a Philippo Beroaldo által latin nyelvre fordított változatát használja fel műve megírásakor, amelyen számos változtatást és újítást is végez.

Elemzésem során rávilágítok az Enyedi György széphistóriájában megjelenő Gismunda királylány alakjára, aki egyedülállóan bátor, hősies magatartása révén megbontja a nők megszokott viselkedésmintáját a korban.

Dolgozatom kiindulópontjaként a nők negatív társadalmi megítélésére fektetem a hangsúlyt a középkorban és a korai reneszánsz időszakában, amely befolyásolja az ez idő tájt megjelenő szépirodalmi művek gondolatvilágát. Az Enyedi széphistóriájában végbemenő lényeges újítások okának és jelentőségének elemzése érdekében a szöveget összehasonlítom a korábban megjelent változatok részleteivel és összefüggésekre világítok rá a mű gondolatmenete, valamint a szerző életműve között. Ezt követően megpróbálom részletesen feltérképezni a történet női főszereplőjének lélekrajzát, kihangsúlyozva a királylány intellektuális képességeit és „férfias” magatartását. Gismunda egyedülálló jellemének felvázolását követően a széphistória morális szerkezetére térek ki. Az antikvitás elemeit megjelenítő humanista szellemiség, ötvöződve az Enyedi György által beiktatott keresztény gondolatokat megjelenítő példázatokkal, sajátos erkölcsi tartalmat kölcsönöz a széphistóriának.

Kutatásom folyamán számos, a témával kapcsolatos tanulmányt használok fel a minél részletesebb áttekintés céljából. Ettől függetlenül vitatkozni is kényszerülök némely, korábban megfogalmazott állítással, annak érdekében, hogy pontosabb és hitelesebb értelmezését alkossam meg Enyedi György *Historia elegantissimájának*.

II. A nők megítélése a középkorban és a korai reneszánszban

Enyedi György *Historia elegantissima* című széphistóriája a reneszánsz kor által nyújtott formabontó világszemlélet révén megújítja a XVI. századi nőfelfogást, és új alapokra helyezi azt a magyar nyelvterületen belül. Igaz ugyan, hogy Gismunda és Gisquardus története, mely először Giovanni Boccaccio *Dekameronjában* jelenik meg, már Enyedi munkássága előtt is széleskörű ismeretségnek örvend Európa különböző területein, és már egyéb fordításokban is fellelhető, ám a legtöbb esetben ezek még mindig a középkor és a korai reneszánsz jegyeit őrzik mentalitásukban és a szereplők lélektani megítélésében. Az egyházközpontú középkori felfogás a Biblia szövegét örök érvényű igazságforrásként ismeri el, történeteit pedig követendő példaként alkalmazza a mindennapi életben. Kéri Katalin tanulmányában több olyan bibliai részletet is kiemel, amely a nőt a férfi alárendeltjeként könyveli el.¹ Ezek az idézetek már a középkorban közismertté válnak a prédikációk által, és beleivódnak a közösség gondolatrendszerébe, alakítva a keresztény társadalom erkölcsi viselkedésmoделljét. Az egyházközösség a Biblia szövegei által megtanulja a bűnbeesés történetét, amely az ősbűn létrejöttét egyértelműen Éva személyéhez társítja. Ugyanakkor már a nő teremtéséről adott híradás is a férfi nemet helyezi magasabb pozícióba (1Mózes 2; 18–24): „a férfi az ősteremtés, a nő a férfiból vett segítőtárs.”² Efféle és hasonló szentírási szövegek felhasználásával épül fel a korabeli prédikációk tartalma, mély nyomot hagyva a hívő közösség eszmeiségében.

Ahhoz, hogy felmérhessem az Enyedi György által teremtett új társadalmi perspektíva súlyát a XVI. század szellemiségében, előbb szükséges visszatérni a korai reneszánsz kor erkölcsi mentalitásának reprezentatív nőalakjaihoz.

Kéri Katalin a XIV. század irodalmát, azon belül is Petrarca művészetét tárgyalja, amely némiképp saját vizsgálódásaimmal is összefüggésbe hozható. Petrarca ugyanis „önzéstelen, nemes” barátságot ápolt a nála kilenc évvel fiatalabb Giovanni Boccaccióval, és Heinrich Gusztáv tanulmánya szerint a költőnek „nem is volt több ily igazi, valódi barátja.”³ A két humanista valóban jó baráti viszonyban lehetett egymással, hiszen a *Dekameron* szerzőjének életéről is a legtöbb adat barátjával való levelezéseiből maradt fenn. Boccaccio és Petrarca barátsága 1350-ben vehette kezdetét, amikor is Petrarca rövid ideig kortársánál szállt meg. Boccaccio számos alkalommal elismerően beszélt barátjáról: magasztos tanárnak, atyjának, urának nevezte őt. Heinrich Gusztáv

¹ KÉRI Katalin, *Érdekeségek a nők történetéből*, Dimenzió Software Magazin 8., 1996. július 24. (<http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/>) (2017.04.20.)

² Heinz OBERMAYER, Kurt SPEIDEL, Klaus VOGT, *Stuttgarter bibliai kislexikon* (ford. SÁNTHA Máté) Prugg, Kismarton, 1974., 232.

³ HEINRICH Gusztáv, *Boccaccio élete és művei*, Franklin-Társulat, Budapest, 1881, 56–57. Nézze át, hogy egységes legyen a jegyzetelési mód...

tanulmányában azt állítja, hogy a mester művészete általánosságban nagy hatással volt ifjabb kortársára, viszont Boccaccio költészetére nem gyakorolt befolyást. Ezt Heinrich azzal indokolja, hogy Boccaccio Petrarcanak még nem beszélt az éppen készülő *Dekameron*ról. Saját kutatásaim alapján némiképp vitatnám Heinrich Gusztáv ezen állítását, főleg tudva azt, hogy a költő később elolvasta kortársa művét, melynek sorai közt fellelhető Petrarca költészetének szellemisége és a Boccaccio által talán legjobban tisztelt szerző, Dante hatásának nyoma is. Ezáltal kétségtelenné válik, hogy az elismert poétával kötött barátsága nagy hatással volt rá szellemi fejlődése során is. Kettőjük szoros kapcsolata a humanista eszmék felismerésén és az ókor mélyes tiszteletén alapult, amely a dolgozatom elsődleges forrásszövegeként vizsgált *Gismunda és Gisquardus történetében* is megjelenik.

Koltay-Kastner Jenő 1927. március 21-jén tartott kolozsvári előadásának címe „Petrarca, az első modern ember”⁴. Tudjuk ugyanis, hogy a költő kiemelkedett a középkor eszmeiségéből és a profán világ felé irányította művészetét, ennek ellenére Boccaccio inkább a régiekhez sorolta barátját. Hogyha pedig arra a kérdésre szeretnénk rávilágítani, hogy milyen mértékű változás történt a híres itáliai humanisták műveiben a középkorhoz képest a nőkhöz való viszonyulást illetően, kiderül, hogy szinte semmi nem változott.

Kéri Katalin megjegyzi, hogy Petrarca *De remadiis utriusque fortunae* című tanulmányában a középkori felfogással azonos, sértő és félelemmel teli módon nyilatkozik a női nemről:

*A nő... egy igazi ördög, a békesség ellensége, a türelmetlenség forrása, a vitatkozások oka, melyektől a férfinak távol kell tartania magát, ha élvezni akarja a nyugalmat. Ha megházasodnak, a feleség iránti vonzalomból, a házasságban az éjszakai ölekezéseket, a gyermekrikácsolást és az álmatlanság kínszenvedését találhatják meg... Ha lehetőségünk van rá, akkor nevünket tehetségünkkel és ne házassággal, könyvekkel és ne gyerekekkel, erkölcsi versengéssel és ne egy asszony által örökítsük meg [...]*⁵

Kéri Katalin írásában feltünteti, hogy „mindezt az a Petrarca írja, aki hírnevét szerelméhez, Laurához írt verseinek köszönheti”, ezáltal a költő modernsége is megkérdőjeleződik. Véleményem szerint azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Petrarca, aki 1327. április 6-án, nagypénteken pillantja meg először élete szerelmét, ekkor mindössze huszonkét éves. Az alsó papi rendeket, melyek kétségtelenül megváltoztatták mentalitását, csupán 1330-ban veszi fel, s a fennebb idézett művét ennél is sokkal később, 1360–1366 között írja meg.⁶ Továbbá, szeretném megemlíteni Tóth Tünde tanulmányát is, amely három szereplőt különböztet meg a magyar petrarkista költészetben:

⁴ SZABÓ Tibor, *Az „önanalízis” reneszánsz mestere: Petrarca*, Világosság, 2004/2–3, 23–32. (vagy mindenütt kiírja, vagy sehol)

⁵ Francesco PETRARCA, *A jó és gonosz szerencsének orvoslásáról (De remadiis utriusque fortunae)*, 1.

⁶ <http://www.interbooks.eu/poesia/trecento/francescopetrarca.html> (2017.04.20.)

„a Hölgyet, az udvarló férfit és Cupidót, azaz magát a Szerelmet...”⁷ A Szerlem személyéről a versben később kiderül, hogy azonos magával a Hölgygel. Az udvari költészethez hasonlóan a petrarkista költészetben is megjelenik a Hölgy mint az istenség allegorikus megtestesítője.

Giovanni Boccaccio, aki egész életében dicsőíti az *Isteni színjáték* szerzőjének tehetségét, Dantéről szóló biográfiájában szintén negatívan viszonyul a nőkhöz, akiket romlottaknak, gyanakvó állatoknak nevez. Az egyetlen kivételt Dante platói szerelme képezi, aki testi élvezetek nélkül is képes a szerelemre. Boccaccio, Petrarcahoz hasonlóan, továbbörökíti azt az erkölcsi normarendszert, amely a Biblia és a középkori eszmék ötvözeteként próbálja előírni a korabeli erényes női viselkedést. Az említett rendszer központjában az engedelmesség, a tisztaság és az Istenbe vetett hit áll.

Boccaccio későbbi munkája a *Labirinto d'Amore*, amelyben az eddignél is jobban elítéli a női nemet. A történet azt beszéli el, hogy a költő beleszeret egy vonzó özvegybe, ám az asszony visszautasítja és kigúnyolja őt. Válaszol az idősödő költő szerelmesleveleire, viszont fiatal szeretőjével együtt nevet, gúnyolódik a poéta érzelmein. Boccaccio ezt megtudva, bánatában az öngyilkosságba menekülne, ám végül inkább a bosszú mellett dönt. Álmában megjelenik előtte az özvegy halott férje, aki visszataszítóként ábrázolja a vonzó nőt és megígéri a költőnek, hogy megszabadítja őt a reménytelen szerelemtől, hogyha annyi sértő megjegyzést fog leírni az özvegyről, amennyit csak engednek képességei. A mű folytatása pedig valóban a vég nélküli nőgyűlöletet, valamint házassággyűlöletet hirdet (alapvonásai a *Dekameron* nyolcadik napjának hetedik novellájában is felfedezhetők).⁹

Heinrich Gusztáv Boccaccióról szóló 1881-es kötetében, tudományos munkához végképp nem illő módon, a szakmai objektivitás teljes hiányával nyilatkozik erről az említett műről:

*Csúnya, erkölcstelen könyv ez, melyet Boccaccio tisztelője csak fájdalommal és szánalommal olvashat el. Helyesen mondták, hogy itt Boccaccio tollának – sőt, tehetjük hozzá, még eszének is – egy tévedése van előttünk, mely a költő szívének egy tévedéséből származik.*¹⁰

A humanista klasszikusok által képviselt álláspontok aligha igazolják azt a Burkhardt Jakabtól származó, korábban elfogadott nézetet, hogy a korban „az asszonyt a férfiúval egyenrangúnak tekintették.”¹¹ Tény az, hogy a reneszánszban történik néhány változás, amely pozitív hatással van a nők életvitelére, ám a központi gondolat, mely szerint a női nem minden

⁷ TÓTH Tünde, *Nőképek a régi magyar széphistóriákban*, Kalligram, 2004, XIII. évf. 2004. február. (<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-februar/Alteritas-eroszak-gender/Nokepek-a-regi-magyar-szephistoriakban>) (2017.04.20.)

⁹ GIOVANNI BOCCACCIO, *Dekameron* (ford. RÉVAY József), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954, 272–294.

¹⁰ HEINRICH, Uo., 154. A Gusztáv maradhat azért, mert lesz egy Arnold is; ilyenkor a keresztnév is segít a különbségtételben. Vagy elíródott valami, és csak egy szerzőnk van? ☺

¹¹ BURCKHARDT Jakob, *A renaissancekori műveltség Olaszországban*, II., MTA, Budapest, 1896, 150.

bűnnek forrása, sőt a korban fellépő gazdasági–társadalmi válságért is felelőssé tehető, a XIV. századtól egészen a XVII. század végéig befolyásolja a nők megítélését. Ez a negatív megítélés láthatóan kihat a korabeli irodalmi művekre is, köztük a Gismunda-történet különböző változataira. A későbbiekben meg fogjuk vizsgálni, hogy Enyedi György széphistóriája miképpen tér el az említett változatok többségétől.

III. Enyedi György és széphistóriája

A szerző

Enyedi György feltehetőleg 1555-ben született (Heinrich Gusztáv és Aranyosrákosi Székely Sándor szerint 1554-ben, Bod Péter szerint 1551-ben), valószínűleg az erdélyi Nagyenyeden, a nemes Mészáros családba.¹² Európa-szerte híressé vált széphistóriája a szöveg akrosztichonja¹³ és kolofonja¹⁴ szerint 1574-ben keletkezett, tehát Enyedi mindössze tizenkilenc évesen alkotta meg. A história 1624-ből fennmaradt változatának címe: *Igen szép Historia az Tancredus Kiraly lanyarol Gismondáról, es az Királynak titkos tanátsárol Gisquardusrol, kik között fel bomolhatatlan szeretet lévén halálra adták magokat. Olasz nyelvből az Boccatiusbol deakra fordítván Philippus Beroaldus által. Magyar nyelvre pedig fordítván. G.E.T. által.*

A fiatal Enyedi már 1571-ben, 16 éves korában, a kolozsvári városi tanács támogatása által útra kel, hogy külföldön folytassa egyetemi tanulmányait. Maga írja le, hogy három és fél évet töltött Európa különböző egyetemén.¹⁵ A külhonban való tanulásának időpontjairól számos egymásnak ellentmondó információ lelhető fel, viszont a leglényegesebbnek tekinthető tanulmányi időszak az a másfél év, amit Enyedi a páduai egyetemen tölt. Itt ismerkedik meg az olasz humanizmussal, amelynek hatása később alkotásain is nyomot hagy, valamint a nemzeti nyelv irodalmi használatára is bátorítja őt.¹⁶ A Páduában töltött időszak után fél évet arra szán, hogy bejárja Itália, Franciaország és Németország városait, majd 1574-ben Bécsbe utazik, ahol megírja Gismunda és Gisquardus történetét. Művének alapforrása nem közvetlenül Boccaccio olasz nyelvű *Dekameronja*, hanem a Philippo Beroaldo latin nyelvű fordítása. Ebben az átiratban számos

¹² ENYEDI György, *Historia elegantissima*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 8. ide jó volna beírni Káldost mint előszó, jegyzetek stb. készítőjét (a syllabusban csak azért nincs, mentem magam, mert nem akartam a primérekhez egy csomó extra információt, a szkirodalom felsorolásánál már ott van minden ilyes infó ☺)

¹³ Akrosztichon: *GEORGIVS ENIEDI TRANSILWANUS IN GRATIAM NOBILIS FRANCISCI KOMAROMI THIRNAVIENSIS FRATRIS VNICE DILECTI CECINIT VVIENNNAE MISERAM MORTEM DVORVM AMANTVM OB IMPATIENTIAM AMORIS.*

¹⁴ Kolofon: *Az szép rózsza vala már kijöttében,/ Piros Pinkösd havának közepiben,/ Másfélezer hetvennégy esztendőben,/ Ezt éneklé társához szerelmében./*

¹⁵ *Historia*, I, 282–283. Ha ez a *Historia elegantissima*, akkor dölteni kell a címet, lehet így is: *Historia...*, *i. m.*, oldalszám. S mit jelent a I?

¹⁶ VARJAS Béla, *Enyedi György Gismunda és Gisquardus széphistóriája*, Minerva Irodalmi és Nyomdai RT, Kolozsvár, 1942, 6. Itt is Enyedi a szerző, Varjas a szerkesztő vagy hasonlók; szintén hátrébb kell az ő nevét írni, pl. SZEPSI CSOMBOR Márton *Összes művei*, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter, bev. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., Akadémiai, 1968 (Régi Magyar Próza Emlékek, 1), 115–291

kihagyás és újítás fedezhető fel, amelyeket a dolgozat folyamán összehasonlítok Boccaccio és Enyedi szövegeivel is. Enyedi hazatérése után dialektikát, különböző nyelveket és feltehetőleg teológiát is tanított, és Hunyadi Demeter unitárius szuperintendens 1592-ben bekövetkezett halálát követően a Kolozsvárott összeülő zsinat őt választotta meg püspöknek. A széphistória szerzője prédikátorként is elhíresült. Beroaldo-átirata mellett az *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti...* című műve is híressé vált. Az példázatos jelleg végigkísérte életművét, s nagyban hozzájárult a Gismunda-történet gondolatmenetének megújulásához, amelyet a későbbiekben részletesen elemezni fogok. A továbbiakban azonban nem kívánok kitérni ennél részletesebben Enyedi György életrajzára, csakis abban az esetben, hogyha azt összefüggésbe hozhatom alkotása értelmezésével.

A széphistória magyar nyelvterületen

Magyar kultúrkörben a széphistória műfaja a XVI. században, Enyedi György munkássága alatt éli virágkorát. Az udvari költészet egy fajtájának tekinthető, amelyet az írni-olvasni tudó világiak szereznek az úri, esetleg főúri hallgatóság számára. A középkorból átörökített műfajként a históriás énekek egyszerű, mindenki számára érthető szöveggel rendelkeznek, könnyen megjegyezhetők és szóban terjednek, ezáltal az eltérő társadalmi rétegek körében is sikerül meghonosodniuk.¹⁷ Gyors elnépszerűsödését követően a históriás ének számít a legdivatosabb, legkifizetődőbb műfajnak, és ezt a hirtelen fellendülést a kor embere is észreveszi: egyre több alkotás jelenik meg *széphistória* néven, amelyek nem minden esetben felelnek meg a história műfaji sajátosságainak, viszont a tetszetős név rögtön eladhatóvá teszi őket.

A széphistória műfaja a reformáció időszakában kezd utat törni magának, miután az iskolai nevelés is szélesebb körben terjed el. Ebben az időszakban történik meg a női nem célközönségként való számba vétele is, amely a XVI. század egyik hatalmas társadalmi előrelépésként tudható be. Az akkoriak szerint a nők a férfiaknál sokkal hajlamosabbak az érzelmes szerelmi tematikájú históriák befogadására és szívesen hallgatnak efféle történeteket; emellett az oktatás lehetősége is egyre több helyen válik elérhetővé, ezáltal a nők számára kedvező tartalmú széphistóriák publikálása is kifizetődőbb kereskedelmi szempontok tűnik az írók és a kiadók számára.

A reformátorok hamar felfedezik a históriás énekek népszerűsége nyújtotta lehetőségeket, ezért hamarosan megjelennek a bibliai tanításokat feldolgozó, moralizáló jellegű művek is, melyeknek célja az emberek erényes életre való buzdítása. Műveiket példázatos betétekkel tüzdellik meg, viszont a humanista eszmeiség uralma alatt az alkotásokban az antik mitológia mesés elemei is megjelennek, amelyek az egyház ellenszenvét váltják ki. A keresztény tanítás arra inti a

¹⁷ Uo., 7.

szezőket, hogy a pusztá mulattatástól eltekintve az alkotás tanulságára fektessék a hangsúlyt.¹⁸ Varjas Béla állítása szerint Enyedi alkotása, kényes tárgyát tekintve, újítást jelent a széphistóriák világában. Az új eszmeiséget képviselő művek közönség általi megítélése általában kockázatos lehet, viszont véleményem szerint a fiatal szerző alaposan gondoskodott arról, hogy alkotása nagy népszerűségnek örvendjen a jövőben: lehetségesnek tartom, hogy a szerző annyira tisztában volt a női célközönség növekedésével, hogy a történet főszereplőnőjét, Gismundát, olyan tulajdonságokkal ruházza fel, amelyek minden női olvasó és hallgató álmait meghaladják egy, a nőket „elnyomó” korban. Gismunda karaktere vált azzá a szabad és független személlyé, aki felülemelkedik a férfiak által irányított társadalom mélyéről, valamennyi az ő korában élő elnyomott nő példaképévé válna.

IV. Gismunda és Gisquardus története és annak változatai

A két szerelmes történetének vagy egyéb betoldás tragikus végkifejlete a XVI. századig Európa-szerte ismertté válik. A Boccacciónál megjelenő történet különböző változatai feltűntek az angol, német, francia, dán és cseh irodalomban is, melyeket Heinrich Arnold részletesen tárgyal 1912-es kötetében.¹⁹ A következőkben csak a dolgozat témájának szempontjából leglényegesebb három változatra fogok kitérni annak érdekében, hogy a művekben fellelhető változtatások alapján elkészülhessen a szereplők pontos lélekrajza.

Az alaptörténet

Amint azt már említettem, Gismunda és Gisquardus története először a Giovanni Boccaccio által 1353-ben befejezett *Dekameron*ban, a negyedik nap első novellájaként jelenik meg.²⁰ A novellafüzérben szereplő cím *Guiscardo és Ghismonda*, tehát elsőként a férfi szereplő kerül megemléítésre, bár már itt is Ghismonda²¹ tudható be a legjelentősebb karakternek. A mintául szolgáló szövegben az olvasható, hogy Tancredi²² salernói fejedelemnek egyetlen lánya van, akit mindennél jobban szeret. Gyermekeéhez való ragaszkodása miatt nehezen veszi rá magát, hogy férjhez adja őt. Az évek múlásával végül csak hozzáadja lányát Capua hercegéhez, ám a férfi hamarosan meghal, így Ghismonda özvegyé válik, majd hazaköltözik atyjához. A fiatal, gyönyörű és okos lány hiába vár arra, hogy a fejedelem ismét férjhez adja, s mivel ilyesmit szégyell kérni tőle, elhatározza, hogy titokban fog magának szeretőt találni. Hamarosan megtetszik neki egy Guiscardo²⁶ nevű férfi, a fejedelem egyik ifjú fegyverhordozója, aki meglehetősen alacsony származású ember, de „erkölcsében mindenki másnál nemesebb”. Ghismonda levelet intéz

¹⁸ Uo., 8.

¹⁹ HENRICH Arnold, *Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája*, Kolozsvár, 1912, Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudománygyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 2. szám.

²⁰ BOCCACCIO, Uo., 109–119.

²¹ Ghismonda = Gismunda (21., 22., 23.: ezek persze maradhatnak, de nem kötelezőek, hisz mindenki érteni fogja)

²² Tancredi = Tancredus

²⁶ Guiscardo = Gisquardus

választottjához, aki viszonyozza a királynő érzéseit. Kis időn belül egy titkos barlangon keresztül a férfi eljut Ghismonda szobájába, ahol a fiatalok kettesben lehetnek. Tancredinek szokása néha bemenni lány szobájába, és ott vele tölteni az időt. Egy napon aztán ismét lemegy hozzá, ám Ghismonda ekkor épp a kertben tartózkodik, udvari hölgyei társaságában. A fejedelem nem szeretné megzavarni lány multságát, ezért inkább a szobában marad, de véletlenül elalszik ott, magára húzva a függönyt. Miután Ghismonda visszatér a szobába, mit sem sejtve arról, hogy apja mellette alszik, nyugodtan fogadja szeretője látogatását. Az eközben felébredő fejedelem azonban szemtanújává válik a szerelmi légyottnak. A *voyeur*²⁸ vált Tancredi csendben várja ki, amíg a szoba ismét kiürül, majd csalódottan és bosszúvágygal telve távozik az ablakon keresztül. Az éjjel beálltával, az addig hűségnek tartott fegyverhordozóját elfoghatja és bezárhatja, majd másnap délután zokogva kérdőre vonja lányát is az ügyel kapcsolatban, aki addig még nem szerzett tudomást a történetéről. A történetnek ebben a részében jelenik meg Ghismonda híres védőbeszéde, amely már Boccacciónál is rávilágít a királynő okosságára, ékesszólására, megfontolt érvelő gondolataira.²⁹ Ez a jelenet válik a novella kulcsfontosságú mozzanatává. Ghismonda néhány példával próbálja bebizonyítani alacsony rendű szeretője erkölcsi fennebbvalóságát, továbbfejlesztve az igazi nemesség humanista tanát és egyben hangsúlyozva a nők jogát is a szerelemhez. A királynő elhatározza, hogy amennyiben apja kivégezteti Guiscardót, öngyilkos lesz. A fejedelem nem hisz lány fenyegetőzéseinek komolyságában, ezért megbízza két emberét, hogy a következő éjjelen fojtsák meg a fegyverhordozót és a szívét hozzák el neki. Virradatkor Tancredi egy aranyserlegbe helyezi Guiscardo szívét és egyik szolgájával elküldeti azt lányának ajándékkul. Ghismonda ekkor már felkészült a gyászos eseményre, mivel még az előző nap, apja távozása után mérges füveket és gyökereket szerzett, amelyek segítségével a későbbiekben megölheti magát. Miután a fejedelem szolgájától megkapja Guiscardo szívét, nyomban felismeri azt. Ezt követően még néhány szép szót intéz halott szerelméhez, majd apját megátkozva sírva fakad és öngyilkos lesz. A szobába siető apa gyermeke elvesztése árán jön rá a saját hibájára, megkapva méltó büntetését a kegyetlenségéért. A történet azzal végződik, hogy a fiatalokat egész Salerno népe gyászolja, a fejedelem pedig egy sírba temetteti a szerelmeseket.

Változatok, újítások

A Boccaccio-történet narratívájához kapcsolódóan B. Kis Attila azt hangsúlyozza, hogy a mű „kártékonynak ítélt társadalmi »előítéletek«-et állít szembe elégikus szatírában a szerelem »természetességével«”.³¹ A humanista hagyományhoz méltóan a műben az ember egyéni akarata

²⁸ Leskelődő, kukkoló ezt teheted ' ' közé, odairva, hogy melyik nyelvből származik

²⁹ BOCCACCIO, Uo., 113–116.

³¹ B. Kis Attila, *Historia Elegantissima: A példázat szerepe Enyedi széphistóriájában = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter,

válí meg határozó elemmé. Gismunda karaktere a testi és lelki szabadságot egyaránt hirdeti, ezáltal már valóban igyekszik szakítani a középkori nőszemély merevségével, ám a cselekmény morális háttere, Enyedi későbbi „szabad átültetés”-éhez képest, kidolgozatlanul bizonyul. Boccaccio nem moralizál és nem a tanítás a célja, annál inkább a gyönyörködtetés és a mulattatás, valamint a figyelem felkeltése. Szövegét átjárja a könnyed játékosság és a finom irónia.

A Gismunda-történet különböző variánsai más-más indokokkal magyarázzák Tancredus tettét. Az eredeti szövegben a hangsúly két alapvető elemre tevődik: az egyik a fejedelem személyes kapcsolata a lányával, a másik pedig az a téves társadalmi előítélet, amely egy hanyatló kor normarendszerét képviseli Tancredus személyében. Itt a fejedelem lánya iránti elvakult szeretete vezet a végső tragikus eseményhez. Az öregnek is nevezett „emberséges és kegyes indulatú férfiú” képviselheti a középkori eszméket még el nem felejtő, erős, de már egyre hanyatló szellemiséget. Boccaccio történetének végkifejlete ezért egy burkolt figyelmeztetést is maga után vonhat: a régi eszme nem feltétlenül volt helytelen, de a társadalom utat tört magának a fejlődésben és a haladással való szembeszállás kudarchoz vezet.

Philippo Beroaldo, aki több fordítóhoz hasonlóan átdolgozza Boccaccio történetét, már nem hangsúlyozza annyira Tancredus gondoskodó és emberséges természetét, valamint azt sem, hogy lánya iránti szeretete miatt késlekedik férjhez adni Gismundát. Nála a király tettére magyarázatot adó ok leginkább a társadalmi háttér, a nemesség és a gazdagság kérdése. Beroaldónál Tancredus kapzsiságból adja férjhez Gismundát a gazdag herceghez, Gisquardust pedig nem pusztán tettéért, hanem szegénységéért és alacsony rendből való származásáért öleti meg. Amennyiben a királylány egy vagyonos nemessel folytatna viszonyt, a fejedelem valószínűleg elnézné neki.

Beroaldo latin szövegében ugyanakkor már nem érezhető a Boccacciónál megszokott játékos könnyedség sem. B. Kis Attila tanulmányában megemlíti, hogy Beroaldo a finom iróniát is atyai pátozra cseréli a megfelelő hatás kedvéért.³³ A két említett szerző műveinek változataiban Gismunda, férje halálának következtében, nem tesz özvegységi fogadalmat, ám Enyedinél már igen. A lényeges változtatások közé sorolható, hogy Boccaccio kiemeli a lány testének szépségét is az okossága mellett, ám Beroaldo igyekszik eltekinteni az efféle „vulgarizmusoktól”. Boccacciónál ugyanakkor konkrét tanulság levonása nélkül zárul a történet, míg a későbbi változatokban már megjelenik a moralizálás, sőt Enyedi széphistóriájában a bűnös megbüntetése is észrevehető. Ezentúl Enyedinél az együttlétek is egy barlangban történnek és Gismunda szobájának nincs

JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 1997, ide kell először a tanulmány nyitó és záró oldalszáma, aztán jöhet az az oldal, amelyikről jelen esetben idézel 253.

³³ B. Kis, Uo., 254–255.

kiemelt szerepe. Ezzel szemben a Boccacciónál és Beroaldónál megjelenő szerelmi jeleneteknek az említett szoba a központjuk.

A mű szerkezetét egy allegorikus-metaforikus apparátus alkotja, amely már Boccacciónál is logikai ellentmondásokat tartalmaz, ám ő sem képes gátat szabni ezeknek. Szokatlan változtatásai számos újabb ellentmondást eredményeznek a művében, amelyeket dolgozatomban nem kívánok részletezni.

Számomra lényegesebb információként Enyedi György főbb változtatásait fogom kiemelni. Mivel a későbbi unitárius püspök, Beroaldo fordítása alapján készítette el széphistóriáját, számos problémával szembesülhetett a munkája során. A B. Kis Attila-tanulmány szerint Enyedi az ellentmondások kiküszöbölésének érdekében kiemeli a történet addigi allegorikus-metaforikus gépezetét. Ezt az apparátust a szerző egy, a főszereplők köré beiktatott emberi közösséggel helyettesíti, amely befolyásolhatja az eseményeket. A történet addigi, megszokott, függőlegesen táguló horizontját tehát vízszintesre cseréli.³⁴ Az imént említett tanulmányban az olvasható, hogy Enyedi számos példázattal látja el a művét, amelyek felhasználásával elkerüli az allegóriák beemelését a szövegbe. Véleményem szerint azonban ezen feltűnő változtatásoknak nem csupán az ellentmondások kijavítása lehet az oka, hanem az egyház korábban már említett, históriaíróknak szóló figyelmeztetése is. Az egyház ellenszenvének elkerülése céljából Enyedi az elvártnál is jobban kihangsúlyozza a példázatok szerepét, amelyek ellenpontozzák a széphistóriában megjelenő antik elemeket.

Boccaccio függőlegesen kitágított kozmológiájában Ámor személye az allegorikus szerelem megtestesítőjeként jelenik meg:

Erről a lépcsőről pedig, mivel már emberemlékezet óta nem használták, mindenki úgy meglepedkezett, hogy szinte már senki nem tudott róla; de Ámor, kinek szemében nincs semmi úgy rejtve, hogy észre ne venné, eszébe juttatta a szerelmes asszonynak,³⁵

Ebben pedig a kegyes Ámor, a jóságos szerencse titkos utat lelt és mutatott számomra, melyen mindenkítől észrevétlenül betölthettem vágyaimat.³⁶

A *Historia elegantissima* előtti variánsokban teljes mértékben az allegorikus-metaforikus apparátus befolyásolta a cselekmény alakulását. A szereplővé avatott kiszámíthatatlan istenség teljhatalmú uralkodóként manipulálhatta a szereplők érzéseit és vágyait, fölülemelkedve a profán szféra hierarchikus rendszerén.

³⁴ Uo., 257–258.

³⁵ BOCCACCIO, *i. m.*, 110.

³⁶ Uo., 114.

Enyedi széphistóriája sem mellőzi az antik mitológia alakjait. Itáliában tanult reneszánsz műveltségét ő is beleépíti a műbe, ám ezeket az elemeket erényességre buzdító vagy a szereplők érvelését alátámasztó exemplumok mögé rejti:

*Engedé Cupido Tarquiniusnak,
Hogy vigadna a szép Lucretiának,
De másfelől színével országának,
Rátámada, veté megbúsodásnak.*³⁷

*Rest iffiakat Venus asszony nem kedvel,
Nemis lakik az félelmes szívvekkal,
Vitézkedik de csak az merészekkel,
Gyakran esik ügye körmesb kezekkel.*³⁸

Ugyanakkor fel lehet fedezni néhány olyan strófát, amelyek a széphistóriában is utalnak az allegorikus gépezet jelenlétére. Ez a néhány sor megerősíti az „égi” szféra közbeavatkozását az eseményekbe, hasonlóan a Boccaccio és Beroaldo szövegeiben tapasztaltakhoz:

*Lőn, hogy király urakat vendéglené,
Jobb kéz felől szép Gismundát ülteté,
Ellenébe Gisquardust helyheszteté,
Az kegyetlen Cupido aszt örülé.*³⁹

*Sokan titkon úrfiak igyekeznek,
Ajándékkal hercegek munkálkodnak,
Gismundának szerelmében jussanak,
De Cupido ígérte Gisquardusnak.*⁴⁰

Szemlélhetővé válik tehát, hogy a szerelem allegorikus megtestesítőjét Enyedi a szöveg nem minden részéből iktatja ki. A Boccacciónál Ámorként megjelenő, a petrarkista líra állandó szereplőjeként is ismert metaforikus karakter Enyedi szövegében Cupidóként van ábrázolva. Ezek alapján B. Kis Attila már megemlített állításai is árnyalhatók. A tanulmányban feltárt egymástól eltérő társadalmi jellegzetességek megkülönböztetése ugyanakkor a szerző jeles észrevétele, amelyet Tóth Tünde is figyelemre méltat kutatásában:⁴¹ Megtudjuk, hogy Boccaccio műve „egy

³⁷ ENYEDI, Uo., 62.

³⁸ Uo., 57.

³⁹ Uo., 49.

⁴⁰ Uo., 50.

⁴¹ TÓTH, Uo.

hanyatló közösséget mutat be, ahol nem bontakozhatnak ki a szerző által fontosnak gondolt érzelmek”, ezzel szemben viszont Enyedi egy „ereje teljében levő, »egészséges« közösséget”⁴² jelenít meg széphistóriájában.

Továbbá az is említésre méltó, hogy tanulmányában B. Kis Attila összeszámolja Enyedi György elődei szövegeihez viszonyított újításait a történetvezetésben.⁴³ Számomra ezen újítások közül nem a szövegbe beiktatott közösség a legfontosabb, ezért inkább a főszereplők közti viszonyokra és a női alak jellemének körülírására fektetem a hangsúlyt.

V. Gismunda jellemzése

A királynő intellektusa

Mint azt már dolgozatomban elején is állítottam, Enyedi György széphistóriája megújította a XVI. századi nők megítélését a magyar nyelvterületen. A *Dekameron*ban szereplő történetében már Boccaccio is felkelti a figyelmet a humanizmus eszméire, azonban nőábrázolásai néhol még őrzik a középkori eszmeiséget. Első észrevételem rögtön a művek címeit veszi figyelembe. Az olasz nyelvű novella címe *Guiscardo és Ghismonda*, tehát a szerző a férfi szereplő nevét emeli ki először, bár nyilvánvaló, hogy az ő szerepe másodlagos a cselekményben. Ezzel szemben Enyedi alkotásában, amely az *Igen szép Historia az Tancredus Király lanyarol Gismondáról, es az Királynak titkos tanácsáról Gisquardusrol...* címet viseli, Gismunda, tehát a történet női szereplője kerül előtérbe. A cím kétszer is megemlíti Tancredus királyt, minthogy ő az, aki mindkét másik szereplővel szoros kapcsolatot tart fenn, s akinek helytelen ítélete végül tragédiához vezet. Lovas Borbála egy, „a szerelmi háromszög tematikáját kijátszó történetmodell”-re is felhívja a figyelmet, amely már Boccacciónál is észlelhető.⁴⁴

A feltevés, mely szerint a korai reneszánsz még őrzi a középkorban élő negatív megítéléseket a női nemet illetően, Boccacciónál is igaznak bizonyul Gismunda ábrázolásakor: „Még nem született asszony a világra, kinek hozzá fogható remek szép arca és teste lett volna; és fiatal volt és jókedvű, okossága pedig akkora, hogy szinte sok is volt asszonyban.”⁴⁶A rövid leírás kétségtelenül érzékelteti a korábbi kor jellegzetes vonásait: egy úri hölgy, főleg királynő ábrázolásakor kihagyhatatlan a nő gyönyörűségének nyomatékosítása a korbéli leírásokban, s ez a vonás a következő szellemiségbe is továbböröklődik. Boccaccio formabontó újításként iktatja be a történetvezetésbe Gismunda intellektusát, amelyhez azonban egy tőle megszokott, finoman ironikus megjegyzést társít. Ez a nőellenesnek is nevezhető megjegyzése redukálja az újítás valódi mértékét

⁴² Uo.

⁴³ B. KIS, Uo., 257–258.

⁴⁴ LOVAS Borbála, *Gismunda és Guiscardo: Egy történet arcai Boccacciótól a barokkig* = Boccaccio et al. on : fiatal kutatók konferenciája, tanulmánykötet, Bp., Eto-Print Kft, 2009 (Arianna könyvek, 2), 75–82.

⁴⁶ BOCCACCIO, Uo., 109.

és a nőábrázolást kissé „visszarántja” a középkorba. Enyedi széphistóriájának kezdetén nem található az előbbihez hasonló információ Gismundáról, de a cselekményben később a lány többször is bizonyóságot tesz kivételes intellektusáról. A szerelmes együttlétek titkos helyszíne csak Gismunda furfangos észjárásának köszönhetően teremődik meg, hiszen a barlangról, ahol később a fiatalok találkoztát folytatnak, az udvarból már mindenki megfetedkezett. A királylány az egyedüli, aki emlékezik még a rejtett helyiségre:

*Az királynak udvarához nem messze,
Elhagyatott sötét barlang rekesztve,
Mely senkinél már nincs emlékezetben,
De asszonnak gyakran forog eszében.⁴⁷*

Enyedinél, bár a mű elején nem tett erre utalást, a történet folyamán többször is konkrét kijelentések jelzik Gismunda szelleme fejlettségét:

*Okos vala Gismunda mindezekben,
Oly szép módját titkon viselt tüzeben,⁴⁸*

*Okos asszony ily módot ebben lele,
Hogy levelét szerelmének küldhesse,⁴⁹*

A királylány okossága a mű során számos cselekedetében megmutatkozik, ezen kívül Gismunda tudós természete több alkalommal kiemelkedik a szövegben. B. Kis Attila tanulmányában megjegyzi, hogy Gismunda négyszer is a tudósokra fordítja a szót mondandója során, tanulságokat hangoztatva: „tudósok örökké uralkodnak”, „tudós embert soha ne mondj parasztnak”.⁵⁰ Leginkább mégis az atyjához intézett, elhíresült védőbeszédében magasodik ki intellektusa.⁵¹ A beszéd az antikvitas elemait hordozza, melyet a humanista szellemiség mélységesen tisztel, de ugyanakkor ezen ókori elemek példázatokba formálva hirdetik a keresztény tanítást is. A mű értelmezői közül többen is kifejezik negatív véleményüket az Enyedi által beiktatott, humanista elemekkel teletűzdelt exemplumokkal kapcsolatban. Varjas Béla megjegyzi, hogy „a király nem ájul el” Gismunda túlnyújtott védőbeszédétől, mely szerinte „inkább egy tudós humanista szájába illik”, s melyből „alig csendül ki asszonyi hang”.⁵² Nem véletlenül és nem is ok nélkül teheti Varjas ezt a kijelentést, hiszen már a korábbi változatokban is érzékelhető egyfajta

⁴⁷ ENYEDI, Uo., 55.

⁴⁸ Uo., 52. ebben az esetben az *uo.*-t lehet dőltetni, mert címre vonatkozik, s jön az oldalszám

⁴⁹ Uo., 53.

⁵⁰ B. KIS, Uo., 260.

⁵¹ ENYEDI, Uo., 77–90.

⁵² VARJAS, Uo., 14.

férfias magatartás a királynő személyiségében, amely aztán Enyedi XVI. századi széphistóriájában még erőteljesebben bontakozik ki.

A nemek felcserélődése

Amint azt az imént említettem, Varjas Béla megjegyzi Gismunda védőbeszédével kapcsolatban, hogy abból alig hallatszik ki az asszonyi hang, viszont szerintem nyilvánvaló, hogy Enyedi szándékosan alakította férfiasra a karakter természetét. A Tancredushoz intézett beszéd előtt a narrátor ki is emeli:

Tartóztatá Gismunda vég siralmát,

Könyveitől törli gyenge orcáját,

Hogy ismeré királynak nagy haragját,

Férfi szível így kezdé el mondását.⁵³

A királynő efféle viselkedésének számos oka lehet. A legkézenfekvőbb indok talán az, hogy a „férfias”, bátor magatartás, a határozott, megingathatatlan érvelés és céltudatosság azok az erények, melyeknek jelenléte Gismunda személyiségében nélkülözhetetlen a szereplő akaratának érvényesítéséhez. A férfias eltökéltségű királynő megbontja annak a középkori mentalitásnak a szerkezetét, mely szerint a lovag a tettek embere; feladata, hogy megküzdjön a karba tett kézzel várakozó hölgyért, akinek nem is feltétlenül szükséges személyiséggel rendelkeznie.

A műben feltűnő férfi karakterek jellemvonásai önmagukban jelentéktelenek. Tancredus és Gisquardus tulajdonságai a női szereplő erejét hivatottak kihangsúlyozni. Az öregedő király személyiségében fokozatosan feltűnnek a női vonások, a fiatal szerető pedig még csak nem is rendelkezik személyiséggel. A korábbi társadalmakban a férfi szerepköréhez tartozott a hajadon lány elcsábítása. Ő volt a hős, aki erejével és rátermettségével oldotta meg a kihívásokat, hirdette dominanciáját, és megszerezte, vagy fondorlatos terve által megszöktette választottját. Kudarca esetén nem sírt, nem panaszkodott és bátran viselte el tettei következményeit. *Gismunda és Gisquardus történetében* ez a felépítés teljesen megfordul és a női karakter válik a történetalakítás egyik legfőbb mozgatóelemévé. A szerelmi jelenetekben Gismunda a csábító fél, aki kiszemeli magának választottját, majd egy okosan kigondolt terv megvalósítása által eléri, hogy a férfi vele együtt „áldozzon Venusnak”. A gyenge karakterű Gisquardusnak az engedelmisségen kívül semmilyen feladata nincs. Egyetlen említésre méltó tette a széphistória folyamán, amikor kiáll a szerelem fennebbvalósága mellett Tancredus földi hatalmával szemben, viszont ebben a jelenetben sem vállalja egyedül a felelősséget a tettéért, s még a királynővel való szerelembe eséséért sem. Vétkét az allegorikus istenség közbenjárásának tulajdonítja: „Ez dologban nem ember volt

⁵³ ENYEDI, Uo., 76.

indítóm”.⁵⁴ Gisquardus karaktere inkább egy eszköznek tekinthető a mű felépítésében – mintsem valós szereplőnek –, aki pusztán jelenlétével lehetővé teszi Gismunda és Tancredus interakcióinak létrejöttét, melyek befolyásolják a történetalakítást: a férfit felnevelik, elcsábítják, elfogják, és megölik. Sosem létezett a királyi udvaron kívül, s még ott sem számított igazán embernek.

Tancredus király személyisége az övénel már sokkal árnyaltabb. Az öregedő uralkodó önző természete okozza végül a szerelmesek tragédiáját, aki egyfelől lánya iránti túlzott szeretete, másfelől viszont kapzsisága és téves, elavult társadalmi előítéletei által válik a középkori mentalitás megtestesítőjévé. A fentebb idézett strófa soraiban megjelenő királylány épp a könnyeit törölgeti. A tény, hogy az erős női szereplő képes elfojtani a bánatát és bátran vállalni tettei következményeit, szorosan szembe van állítva a megöregedett, elgyengült király jellemével, aki a történet folyamán többször is sírásban tör ki. Tancredus „asszonyi módra” való viselkedése már Boccaccio novellájában és Beroaldo fordításában is megjelenik. A *Dekameron*ban jegyzett történetben, miután a fejedelem tudomást szerez a szerelmesek titkáról és csalódottságát megvallja lányának, már képtelen elfojtani előtörő érzéseit:

*És eképpen szólván lesütötte szemét s oly keserves zokogásra fakadt, mint valamely gyermek, kit irgalmatlanul elverték.*⁵⁵

A *Historia elegantissimában* is fellelhetjük a zokogó király motívumát, akinek egyszerre kell szembesülnie szeretett lánya és leghűségesebb szolgája árulásával:

*Csoda, mely bánatja királynak esék,
Véletlenül hogy ily foglya viteték,
Hitetlen névvel az ifjú nevezteték,
Könnyhullással királytól ily szó esék.*⁵⁶

Tancredus idős korának többszöri megjelenítése, érzékeny természetének kiemelése rávilágít az uralkodó alkalmatlanságára a döntéshozatalait illetően. Enyedi művében a király megvitatja a szerelmesek ügyét az udvari tanáccsal, amely a fiatalok házasságkötését javasolja, ám Tancredus mégis az elítélésük mellett dönt – helytelenül. Az alkalmatlan király személyisége kihangsúlyozza lánya kompetenciáját és rátermettségét az irányításra – bár a műben Gismunda nem jut politikai szerephez. A királylány „férfias” magatartása és érzelmi stabilitása szembekerül a labilis apa viselkedésével. Gisquardus és Tancredus karakterei nélkülözhetetlen elemei a történetnek, de létezésük legfőbb célja: női tulajdonságokkal felruházott személyiségükkel rávilágítani a királylány erőteljes személyiségére, valamint segíteni őt jelleme kibontakoztatásában.

⁵⁴ Uo., 66.

⁵⁵ BOCCACCIO, Uo., 113.

⁵⁶ ENYEDI, Uo., 64.

Könyvkiadói megfontolások

Mint azt már korábban is említettem, véleményem szerint Enyedi György Gismunda személyiségét érintő újításai nem csupán a szerző humanista szellemű elvei miatt, hanem kereskedelmi és népszerűsítési okok kapcsán is létrejöhetnek. A széphistória műfaja az 1560-as és 1580-as évek között élte virágkorát, a szerző pedig műve első változatát 1574ben írta. A korban új mentalitást követő műve, amelyet emellett keresztény tanulságokkal is bőven ellátott, nem garantálta a széphistória fennmaradását, elterjedését. Az emberek díjazták a könnyed szórakozást nyújtó históriákat, és mivel Enyedi műve a műfajban már megszokott humoros tartalmat is mellőzte, a siker nem volt biztosítva. Ugyanakkor köztudott, hogy az adott korban elkezdődött a nők célközönségként való tekintése az irodalomban. A XVI. század második felében élő nők elnyomottnak érezhették magukat a férfi nem fölöttük való zsarnokoskodása és kihasználása révén. Emellett tudjuk, hogy az egyház sem volt akkoriban a nők legbizalmasabb pártolója.⁵⁷ A nők negatív megítélése néhol a prédikátorok beszédeiben is elhangzott, hiszen az egyház embereinek elsődleges ihletforrása a Biblia, amely pozitívumok mellett bőven tartalmazott nőgyűlölő szövegeket is. Kéri Katalin tanulmányában megemlíti a Mózes negyedik könyvében fellelhető „Fogadalmakról szóló törvény”-t, mely azt az esetet tárgyalja, amikor egy nő fogadalma szembekerül atyja vagy férje akaratával: „a női fogadalom ilyen esetekben semmisnek nyilvánul (4Mózes 30; 4–17).”⁵⁸ Ezzel az esettel szorosan összeegyeztethető Gismunda fogadalma is, amely egyedül Enyedi változatában jelenik meg. Tancredus király, a zsarnokoskodó, szigorú apa szerepében özvegyeségi fogadalomra kényszeríti hazatérő fiatal lányát. Gismunda azonban nem törődik bele a sorsába, megszegi atyjának tett ígéretét, és kijátssza a földi hatalmakat, eszmei győzedelmet aratva. Ezen szabadsághoz és szerelemhez való jog elérése az elnyomás alatt élő réteg egyik legfőbb vágya, amelyet, ha megteremteni nem is tud még magának, a széphistóriát elolvasva mindenképp átélhet. Beleképzelteti magát az okos királylány szerepébe, aki megingathatatlan bátorsággal száll szembe a férfiak dominanciájának igazságtalanságával, hirdeti a „test demokratizmusát”-t és mindezekről függetlenül erkölcsi dicsőséget is szerez magának. Enyedinek köszönhetően Gismunda válik a hősnővé, aki a korabeli nők elérhetetlen vágyainak megtestesítője és eszmei példaképe is egyben. A szerző okosan kihasználja a divatos műfaj és az akkori társadalom által nyújtott lehetőségeket: erőteljes hősnőt teremt a nők számára, ugyanakkor nemcsak eladhatóvá teszi széphistóriáját, de megalapozza annak népszerűségét is az olvasók, hallgatók körében.

⁵⁷ PAPP Júlia szerk., *A szoltártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014, 11. itt, ha jól látom, a bevezetést kell hivatkozni

⁵⁸ Kéri, Uo.

Az eddigiekben felsoroltakkal szemben azt a meglátást is lényeges megemlítenem, amely Tóth Tünde tanulmányában olvasható.⁵⁹ Az általa kiemelt strófák véleménye szerint nőellenes kijelentéseket tartalmaznak:

*Vala az királynak szép leánya,
Keresztégbem meve Gismunda vala,
Vén királynak kedve csak ebben vala,
Mert férfi magzatja néki nem vala.*⁶⁰

Véleményem szerint a narrátor ezen kijelentése nem feltétlenül tartalmaz nőellenességet, ezért vitatnám Tóth Tünde meglátását: a narrátor nem azt állítja, hogy a Gismunda egyféle tartalék vagy vigaszdíj, amit Tancredus csupán azért szeret, mert nem született fiúgyermek. A szöveg csupán arról árulkodik, hogy a király Gismundában leli minden örömét, hiszen ő az egyetlen gyermeke. Mindazonáltal a felvázolt tények alapján kijelenthetjük, hogy Gismunda karaktere friss és erőteljes hősnője a kornak, aki mellesleg morális szerepet is betölt a történetben.

VI. Moralitás

Gismunda karaktere nem csupán humanista műveltségű tudós, férfias természetű vezér és az elmúlt századok szellemiségét megváltó hősnőként jelenik meg: tragikus halála által mártírrá is válik. Lovas Borbála tanulmányában szerelmét és őt a „profán világ vértanúinak” nevezi.⁶¹ A szereplőket önzetlen és tiszta szerelmük a halálba taszítja, hogy aztán erkölcsi győzelmet arassanak, ám jobban belegondolva, ez a szerelem Enyediig nem teljesen „tisztá.”⁶² Ha a házasságon kívüli testiség a történet minden változatában bűnnek számít, akkor itt is. Boccaccio művében Gismunda nem tesz ugyan özvegységi fogadalmat férje halála után, viszont Gisquardussal történő együttlétei a házasság legkisebb gondolata nélkül zajlanak le. Gismunda ezeket a szavakat intézi meggyilkolt kedvese szívéhez:

*Jaj, legédesebb szállása te minden gyönyörűségemnek, átkozott legyen annak kegyetlensége, ki művelte, hogy téged testi szememmel láthatlak, holott nékem elegendő lett volna mindenkorra csak lelki szememmel látnom tégedet.*⁶³

Ebben a jelenetben Gismunda karaktere még nem viselkedik olyan bátran és felelősségteljesen, ahogy később Enyedi művében: nem ismeri be saját vétkét és az allegorikus hatalom

⁵⁹ TÓTH, Uo.

⁶⁰ ENYEDI, Uo., 40.

⁶¹ LOVAS, Uo., 75.

⁶² Lovas Borbála tanulmánya főleg a Gismunda-történet alapján készült illusztrációkat elemez. A lényeges jeleneteket ábrázoló festmények és fametszetek számos esetben szentek portréihoz hasonlóan jelenítik meg a szereplőket nem inkább csak Gismundát?, akik becsületességük és igaz szerelmük által vezérelve erkölcsi diadalt arattak. A képek legnépszerűbb ábrázolta Gismunda királylány, akinek a szövegekben kihangsúlyozott okossága helyett itt a fizikai szépségére kerül át a hangsúly. A királylány legtöbbször valóságos szentként, halott szerelme szívét tartalmazó kehellyel vagy tállal mint elmaradhatatlan attribútummal tűnik fel.

⁶³ BOCCACCIO, Uo., 117.

közbeavatkozásának tulajdonítja a történetek ily módon való alakulását, ám ez a kijelentése ellentmondásba ütközik. Hogyha valóban megelégedne a plátói szerelem nyújtotta élvezetekkel, akkor nem lenne szüksége kitervelni se a titkos együttlétek megvalósítását. Boccaccio művében a szerelembe esést még jogosan tulajdoníthatja az allegorikus istenség akaratának, viszont a tény, hogy az „égi hatalom” testiségre kényszeríti a szereplőket, elgondolkodtatna a szerelmük tisztaságát és a fiatalok szabadságát illetően egyaránt, valamint az adott istenség a profánnal szembeni erkölcsi fennebbvalóságát is kétségbe vonná. Gismunda személyiségének hitelessége tehát megkérdőjeleződik a Boccaccio-történet ezen jelenetében. A Ludányi Mária tanulmányában említett bestiális testi vágy és a felelőtlenség az, ami számomra Gismunda karakterében észlelhető az őszinte szerelem helyett.⁶⁴

Végül Enyedi György az, akinek történetalakítása képes kimagyarázni a fiatalokat illetlen vétkükből, és ugyanakkor tiszta alapokra helyezni szerelmüket. A leendő unitárius püspök kiemelkedően egyedi újítást iktat be a műbe: gyűrűvel kereszteli meg a szerelmet.

*Vegyed azért vig kedvvel szerelmemet,
Oly nagy híven megőrizd beszédemet,
Koronámmal néked adom hütemet,
Bizonyságul fogjad szép jegygyűrűmet.*⁶⁵

Az idézett strófa tartalma felér egy házassági ajánlattal is. Gismunda a barlangban fogadja megérkező szeretőjét, akit élete társául fogad, koronájával együtt neki ajándékozta bizalmát és a nemek felcseréltségét ismét igazolva, jegygyűrűjét is a férfinak adományozza. Ezzel az eseménnyel a narrátor eltörli a pusztán testi vágyak jelenlétének gondolatát.

A műben ezen kívül számos alkalommal jelennek meg Enyedi moralizáló betétei, amelyeket keresztény tartalommal lát el, és amelyek főleg a házasság, nemesség, illetve a szülői magatartás témakörét boncolgatják. Varjas Béla állítása alapján a szerző „teljesen a saját keresztény-erkölcsi szempontjai szerint alakítja át” Beroaldo elégikus hangulatú elbeszélő költeményét.⁶⁶ Szubjektív nézeteit és elveit követendő tanításként tárja az olvasók elé, néhol konkrét bibliai részleteket is átemel erre a célra:

⁶⁴ LUDÁNYI Mária, *A szerelem-kép alakulása a XVI. század végi és XVII. század eleji magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 83(1979), 4. szám, 359–370, 359 ahonnan a konkrét idézet való

⁶⁵ ENYEDI, Uo., 59.

⁶⁶ VARJAS, Uo., 9.

*Példa legyen ez az jámbor atyáknak,
Ne gerjesszék lángját az iffúságnak,
Szent Pál mondja, hogy azzal nagyot ártnak,
Jó intéssel sokkal többet használnak.*

*Az atyákban, vaj, ki kevesen tudják,
Hogy miképpen magzatjokat tanítsák,
Vereségben, haragban áll, azt tudják,
Mint Tancredus, csak dühöskedő atyák.⁶⁷*

A mű korábbi változataiban a megszemélyesített Szerelem alakja határozza meg a történet morális felépítését. Az allegorikus istenségek Venus, Amor és Fortuna személyében válnak a történések irányítóivá, a szerencse megteremtőivé és a megtörtént cselekedetek bíráivá. Mint fentebb szó volt már róla, B. Kis Attila meglátása szerint az Enyedinél megjelenő tudósok alakjai veszik át a metafizikus figuráktól a vezetői és bírói szerepet.⁶⁸ Ez az észrevétel valóban lényeges információkat közöl, ám a tanulmány szerzője kihagy egy lényeges elemet, amely szintén beleszól a cselekmény morális struktúrájába: Isten jelenlétét. A számos példázattal és keresztény tanítással ellátott széphistóriában nem a tudósok, hanem a keresztény Isten válik a legfőbb bírává, aki ítélkezhet a szereplők cselekedeteinek bűnössége felett:

*Isten nélkül nem lehet semmi, tudom,
Végzése ellen nincs tanács, vallom,
Minden dolgok tőle bíratnak, látom,
Egymás szeretőkre gondját jól tudom.⁶⁹*

A moralizáló tartalmú intelmeket sokszor a narrátor, de számos más esetben a királylány közli. Figyelme főképp a szülők megszólítására irányul, akiket arra int, hogy minél helyesebben neveljék gyerekeiket. A tanulságok felhívják a figyelmet Isten akaratának követésére, s ezáltal buzdítják az apát arra, hogy engedélyezze lánya házasságkötését:

*Ifjak közt ha látod szeretetet,
Féneképpen, kérlek, ne rettedsed,
Szeretnek dühi mert nagyot tétet,
Isten szerént házasságra sőt intsed.⁷⁰*

⁶⁷ ENYEDI, Uo., 75.

⁶⁸ B. KIS, Uo., 260.

⁶⁹ ENYEDI Uo., 76.

Enyedi széphistóriájában a fiatalok és az egész királyi tanács is tisztában van Isten ezen akaratával. A narratíva folyamán Gismunda, Gisquardus és a tanács is megpróbálja rávezetni az elvakult uralkodót a helyes döntésre. A királynő védőbeszédében igyekszik meggyőzni apját a lélek nemességének valódi értékéről. Humanista szellemiségű, mégis keresztény értékekkel átfont beszédében elítéli a „kazdagok” képmutató viselkedését, és antik történetekben megjelenő, hasonló szituációkkal támasztja alá Gisquardus nemességének hitelességét:

*Az nemesség nem csak külső nemzetség,
Mert nem testnek, de elmének fényesség,
Sem nemzetről származandó tisztesség,
De tulajdon természeti fényesség.⁷¹*

Tancredust nem nyugózi le lánya határozott érvelése és továbbra is makacsul ragaszkodik saját önző elveihez, ami által Isten akaratának is ellenszegül:

*Az Istennek ily csudálatos dolga,
Nagy sok szegént emel fő uraságra,
Sok urakat viszont hájas táskára,
Mindeneket vonson akaratjára.⁷³*

Ennélfogva, mivel Enyedi egyik legfontosabb újítása a Gismunda-történetet illetően a példázatok felhasználásával történő moralizáció volt, Isten valódi hatalmának bebizonyítása nélkülözhetetlenné vált a számára. Rá kellett világítania a tényre, hogy annak, aki ellenszegül az Úr akaratának, szembe kell néznie a következményekkel. Isten erejét a szerző a példastatuálás módszerével bizonyította be; az engedetlen uralkodó végső büntetése a Gismunda-történet általam vizsgált három változata közül csakis a leendő unitárius püspök, Enyedi szövegében jelenik meg. Lánya elvesztése után Tancredust büntudata nem hagyja nyugodni. Alkalmatlanságát igazolva lemond az uralkodásról, és az öngyilkosságba menekül. A király halála után az ország idegen hatalmak kezére kerül, ezáltal érvényesül Isten igazságossága. Hogyha a keresztény tanítás elveit vesszük alapul, Tancredus öngyilkossága egyúttal ellehetetleníti a lelke későbbi üdvözülését, az „égi” büntetés mértékét tovább hangsúlyozva. Ugyanazon gondolat mentén haladva azonban nem tekinthetünk el Gismunda öngyilkosságától sem, amely a királynőt is örök kárhozatra ítéli. Ennek értelmében Gismunda és Gisquardus szerelme a fiatalok halála után sem folytatódhat, viszont erre nem is lenne feltétlenül szükség. Lényeges megemlítenem Tóth Tünde állítását, mely szerint a

⁷⁰ Uo., 75.

⁷¹ Uo., 84.

⁷³ Uo., 90.

tragikus történet nem a szerelem mellett, hanem inkább a „személyválogatás” ellen szól.⁷⁴ Gismunda érvelésével nem tudja bebizonyítani atyjának az igazát, ennek érdekében feláldozza magát az öngyilkosság oltárán, vállalva az örök kárhozatot. Áldozata nem hiábavaló, hiszen halála után Tancredus felismeri vétkét, elnyeri jogos büntetését, és Gismunda személye követendő példaképként él tovább a kor női társadalmának tudatában.

Tancredus büntetése elrettentő példaként szolgál a társadalom számára, kiemelve az Isten iránti bizalom és engedelmesség fontosságát az emberek életében. A történet befejezése után a szerző néhány moralizáló gondolattal zárja le a széphistóriát. A tanító jellegű strófák összefoglalják az elhangzott történet lényegesebb tanulságait, és az eddigieknél is jobban kiemelik a házasságkötés jelentőségét.

VII. Összegzés

Dolgozatom folyamán részletesen elemeztem Enyedi György *Historia elegantissima* című széphistóriáját. A kutatás kezdetén feltártam a középkori és korai reneszánsz társadalom nőalakjának megítélését, amely különböző szerzőknek kiindulópontként szolgál a Gismunda-történet megalkotásában és a szereplők jellemének árnyalásában. Elemzésem egyik legfőbb tárgya a Giovanni Boccaccio *Dekameronjában* szereplő novella, melyet később Philippo Beroaldo latinra fordított. Ez a latin nyelvű változat szolgált Enyedi György munkájának alapjául.

Boccaccio és Beroaldo műveinek gondolatmenetét összehasonlítva a magyar szerző széphistóriájával, rávilágítottam Enyedi legfontosabb újításaira. Részletesen megvitattam ezen újítások eddig még fel nem fedezett okait, új értelmezéseket alkottam a szerelmi történet szépirodalmi, társadalmi és könyvkiadói megfontolású háttérét illetően. A főszereplő női alak lélekrajzát feltérképezve számos alkalommal kényszerültem vitatkozni a felhasznált szakirodalmi tételekkel, azonban úgy vélem, ezek az egyet nem értesek csak fokozták a motivációm a kutatás iránt, ezáltal a királylány-szereplő jellemének részletes feltárását eredményezték.

Dolgozatom utolsó mozzanatában a széphistória moralitására irányítottam a figyelmem, és rávilágítottam Enyedi György keresztény nézeteire, amelyek a mű gondolatrendszerébe is beépültek. Az antikvitás jegyeinek a humanizmus hatására való előfordulása a keresztény tanítást képviselő példázatokkal ötvöződve egyedi hangulatot kölcsönzött a széphistóriának. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a történet folyamán számos jelenetben Gismunda szájából hangzik el az erényes viselkedést hirdető tanulság, ezzel is megbontva a korabeli nők negatív megítélésének szokását.

⁷⁴ TÓTH, Uo.

A királylány karaktere Enyedi sajátos újításai által bontakozhat ki igazán. A széphistória szerzője szilárdítja meg annyira Gismunda karakterét, hogy az – nő létére – képes legyen valós jelentőséget hordozni a befogadó közönség számára egy olyan korban, amelyben egy hozzá hasonló asszony létezése még nehezen elképzelhető. A fiatal lány félelem nélkül száll szembe az uralkodó hatalom zsarnokoskodásával, és bátor, „férfias” magatartással hirdeti a szerelemhez való jogot, a szabadságot és az egyenlőséget. Akár élete és üdvözülése árán is, de kiáll az igazság mellett, és megérdemelten válhat a XVI. századi elnyomott női társadalom eszméinek „zászlóhordozó” példaképévé. A Gismunda királylány által képviselt szellemiség érzékelhető nyomot hagy a késői reneszánsz kor társadalmán, és a dolgozatomban megvitattott elemek alapján kijelenthetem, hogy Enyedi György *Historia elegantissima* című széphistóriája valóban megújította és új alapokra helyezte a korabeli nőfelfogást a magyar nyelvterület kultúrkörében.

Bibliográfia

Forrásszövegek:

ENYEDI György, *Historia elegantissima*, Balassi Kiadó, Budapest, 1994.

GIOVANNI BOCCACCIO, *Dekameron* (ford. Révay József), Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954.

Szakirodalom:

B. KIS Attila, *Historia Elegantissima: A példázat szerepe Enyedi széphistóriájában = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 1997.

BURCKHARDT Jakob, *A renaissancekori műveltség Olaszországban*, II., MTA, Budapest, 1896.

HEINRICH Gusztáv, *Boccaccio élete és művei*, Franklin-Társulat, Budapest, 1881.

HEINRICH Arnold, *Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája*, Kolozsvár, 1912, *Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferenc József tudománygyetem magyar irodalomtörténeti szemináriumából*. 2. szám.

<http://www.interbooks.eu/poesia/trecento/francescopetrarca.html> (2017.04.20.)

Heinz OBERMAYER, Kurt SPEIDEL, Klaus VOGT, *Stuttgarter bibliai kislexikon* (ford. Sántha Máté), Prugg, Kismarton, 1974.

KÉRI Katalin, *Érdekességek a nők történetéből*, Dimenzió Software Magazin 8., 1996. július 24. (<http://mek.oszk.hu/02000/02035/html/>) (2017.04.20.)

LOVAS Borbála, *Gismunda és Guiscardo: Egy történet arcai Boccacciótól a barokkig = Boccaccio etal.on : fiatal kutatók konferenciája*, tanulmánykötet, Bp., Eto-Print Kft, 2009 (Arianna könyvek, 2).

LUDÁNYI Mária, *A szerelem-kép alakulása a XVI. század végi és XVII. század eleji magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 83(1979), 4. szám, 359–370

PAPP Júlia szerk., *A zsoldártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2014.

TÓTH Tünde, *Nőképek a régi magyar széphistóriákban*, Kalligram, 2004, XIII. évf. 2004. február. (<http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-februar/Alteritas-eroszak-gender/Nokepek-a-regi-magyar-szephistoriakban>) (2017.04.20.)

VARJAS Béla, *Enyedi György Gismunda és Gisquardus széphistóriája*, Minerva Irodalmi és Nyomdai RT, Kolozsvár, 1942.

